

KULOLCHILIKDA LAGANLARGA NAQSH KOMPOZITSIYASINI TUSHURISH

Jamoldinova Ziynatxon Adihamjon qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomlik va dizayn institute, Amaliy san'at fakulteti. Badiiy kulolchilik yo'nalishi I kurs magistranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq amaliy san'atining muhim tarmoqlaridan biri – kulolchilik, ayniqsa laganlarga naqsh kompozitsiyasi tushurish san'ati tahlil qilinadi. Lagan bezaklarining tarixiy ildizlari, estetik mezonlari, naqsh kompozitsiyasining turlari, ularning ma'nodagi ramziyligi va hozirgi zamon yondashuvlari o'rganiladi. Shuningdek, maqolada naqshlar orqali ifodalanuvchi ma'naviy qadriyatlar, milliy o'zlikni anglash va badiiy didning shakllanishidagi roli haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: kulolchilik, lagan, naqsh, kompozitsiya, ornament, estetika, milliy san'at, badiiy meros.

O'zbek amaliy san'ati qadimdan xalqimizning turmush tarzida, ma'naviy dunyoqarashida va estetik tarbiyasida muhim o'rin egallab kelmoqda. Ayniqsa, kulolchilik san'ati xalq ijodining betakror namunalaridan biri sifatida ajralib turadi. Kulollar tomonidan yaratilgan buyumlar – qadimiylilik va zamonaviylik uyg'unligining yorqin ifodasidir. Shular orasida laganlar, ya'ni dumaloq, keng yuzali keramik buyumlar alohida e'tiborga loyiq. Bu buyumlar faqatgina maishiy ehtiyojlar uchun emas, balki san'at asari sifatida ham qadrlanadi.

Laganlarga naqsh kompozitsiyasini tushurish esa alohida ijodiy jarayon bo'lib, bu orqali ustaning nafaqat texnik mahorati, balki ichki dunyosi, didi va milliy qadriyatlarni qanday anglayotgani ham ko'rinadi. Ushbu maqolada lagan bezaklarining san'at tarixidagi o'rni, ularning tarkibi, kompozitsion xususiyatlari va ramziy mazmuni haqida fikr yuritiladi. [1.26]

O'zbekistonda kulolchilikning ildizlari chuqur tarixiy asosga ega. Qadimiy Sug'd, Baqtriya va So'g'diyonaga oid arxeologik topilmalarda ham rangli sopol buyumlar uchraydi. X-XII asrlarda Movarounnahr va Xorazm hududlarida kulollik san'ati yuksalish davrini boshdan kechirgan. Aynan shu davrlarda sopol idishlarga murakkab geometrik va vegetativ naqshlar tushirish urf bo'lgan. Ustalar turli tabiiy bo'yoqlar, glazurali pardozlash usullari yordamida o'ziga xos bezaklar yaratganlar. [2.32]

Laganlar, odatda, dumaloq shaklda bo'lib, diametri 30 sm dan 60–70 sm gacha bo'ladi. Ular dasturxon bezagi sifatida qo'llanilgan, to'y-marosimlarda esa estetik qiymatga ega bo'lgan. Har bir hududning o'ziga xos lagan bezagi mavjud: Rishtonda nozik

islomiy naqshlar, G'ijduvonda rang-barang gullar, Xivada geometrik naqshlar ustunlik qiladi. Laganlarning estetik ahamiyati shunchalik kuchli bo'lganidan, ular hatto devoriy bezak sifatida ham ishlatilgan.

Markaziy-radial kompozitsiya – bu naqsh san'atida qo'llaniladigan eng keng tarqalgan va eng muvozanatli kompozitsion uslublardan biridir. Ayniqsa laganlarda bu shakl o'zining doiraviy tuzilmasi tufayli nihoyatda mos va tabiiy ko'rinadi. Ushbu kompozitsiyada barcha elementlar laganing markaziy nuqtasidan tashqi chetga qarab aylanaviy tarzda tartib bilan joylashtiriladi. Bu esa umumiy tasvirga simmetrik muvozanat va ichki uyg'unlik baxsh etadi. Mazkur uslubda markaziy nuqta alohida ahamiyat kasb etadi. Ko'pincha u yerda "ko'z" deb ataluvchi dumaloq shakl, ya'ni kichik doira joylashtiriladi. Bu "ko'z" ramziy jihatdan himoya kuchi, markazlashgan fikr, nazardan saqlanish va diqqat markazi sifatida talqin qilinadi. Aynan shu "ko'z"dan boshlab, qolgan barcha naqsh elementlari spiral yoki qatlamlar shaklida chekka tomon yoyilib boradi. Bu esa naqshning ritmini va vizual harakatini kuchaytiradi. Radial kompozitsiyaning asosiy estetik afzalliklaridan biri – bu muvozanat, takroriylik, ritm, uyg'unlik va butunlik hissini yaratishidir. Naqshlar aylana markazi atrofida teng masofada joylashtiriladi, bu esa asarda vizual markazlashuv hosil qiladi. Bunday tartiblangan tuzilma tomoshabinga xotirjamlik, barqarorlik va go'zallik hissini beradi. Ayniqsa, to'y-marosimlarda ishlatiladigan katta laganlarda bunday naqshlar ko'zni quvontiruvchi markaziy bezak sifatida xizmat qiladi. [3.56]

Floral (gul) naqshlar – Gulli naqshlar, ya'ni floral naqshlar o'zbek kulolchiligida eng keng tarqalgan va qadrlanadigan naqsh turlaridan biridir. Ushbu naqshlar asosan tabiat go'zalligi va uning yangilanish jarayonlarini aks ettiradi. Tabiat va uning elementlari, ayniqsa gul, barg va novdalarning tasvirlari laganlar va boshqa keramik buyumlarda beqiyos estetik go'zallikni yaratadi. Floral naqshlar o'zida jonli hayotni, o'sish va yangilanishni aks ettiradi, bu esa ular uchun hayotning o'zi bilan bog'liq ramziy ma'no keltiradi. Gulli naqshlar o'zbek laganlarida juda keng tarqalgan, chunki ular nafaqat bezak elementlari sifatida ishlatiladi, balki chuqur ma'naviy va madaniy qiymatga ega. Gul tasvirlari ko'pincha tulip, lolazor, guldasta va novdalar shaklida namoyon bo'ladi. Ushbu o'simlik elementlari o'zbek xalqining tabiatga bo'lgan mehrini va unga bo'lgan ehtiromini aks ettiradi. Gul tasvirlari nafaqat estetik go'zallik, balki hayotga bo'lgan yuksak qadriyatlarni, yuksak niyatlarni ramziy tarzda ifodalaydi. [3.63]

Geometrik naqshlar o'zbek kulolchiligida va umuman islomiy san'atda keng tarqalgan naqsh uslubidir. Ushbu naqshlar ko'pincha panjarasimon tuzilma, romb, to'rtburchak, yulduzsimon shakllar kabi geometrik elementlar asosida yaratiladi. Ularning o'ziga xosligi shundaki, ular tabiiy shakllarga asoslanmasdan, faqat matematik va simmetrik asosda quriladi. Geometrik naqshlar o'zining soddaligi, aniq

chiziqlari va mukammalligi bilan ajralib turadi. Ular an'anaviy islomiy san'atda, ayniqsa, arxitektura, keramika va boshqa amaliy san'at shakllarida keng qo'llaniladi. Geometrik naqshlar nafaqat estetik jihatdan go'zal ko'rinishga ega bo'lib, balki ularning ramziy ma'nolari ham juda boy. Ular tartib, cheksizlik, mutanosiblik va inson va tabiot o'rtasidagi muvozanatni ifodalaydi. Ushbu naqshlar, ayniqsa, islomiy san'atda, an'anaviy tarzda tartibning mukammalligini va dunyodagi barcha narsaning bir-biriga bog'lanishini ramziy ravishda taqdim etadi.

Islimiy naqshlar — bu nafaqat geometrik yoki floristik shakllardan iborat, balki asosan **arabeska** va **muqarnas** shaklida namoyon bo'ladigan naqshlar bo'lib, islomiy san'atda eng keng tarqalgan va chuqur ma'naviy ma'noga ega elementlardan biridir. Islimiy naqshlarning asosiy xususiyatlaridan biri — **cheksiz davomiylik**dir. Ushbu naqshlar bir-birini takrorlab va uzluksiz tarzda birlashtirilgan shakllar orqali yaratilib, tabiatan cheksiz va abadiy bir tasvirni aks ettiradi. Ular asosan **ilohiylik, poklik, ma'naviy go'zallik** va **yuksak axloqiy qadriyatlarni** ramziy tarzda ifodalaydi.

Kulolchilikda ishlatiladigan naqshlarning har biri ma'lum ramziy ma'noga ega: "Ko'z" (doira shakli) – himoya kuchi, nazardan asrash, diqqat markazining timsoli.

"Gul" – poklik, go'zallik, muhabbat.

"Yulduz" – nur, yo'l ko'rsatuvchi kuch, ma'rifat.

"Panjaralar" – hayotdagi tartib, muvozanat.

"Novda va barg" – o'sish, yangilanish, baraka.

Laganlarga naqsh tushurish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

Shakllantirish – loy aralashirilib, tegirmon yordamida aylantiriladi va kerakli forma beriladi.

Quritish va silliqlash – tabiiy usulda quritiladi va yuzasi tekislanadi.

Eskiz tushurish – qalam yoki o'tkazuvchi vositalar yordamida naqshning konturi belgilanadi.

Bo'yoqlash – tabiiy bo'yoqlar (ko'k, yashil, jigarrang, oq) yordamida naqsh bo'yaladi.

Glazurlash – sirtiga porloqlik beruvchi shisha qatlami surtiladi.

Pishirish – maxsus kulol pechlarida 900–1100°C haroratda pishiriladi. [5.48]

Bugungi kunda lagan naqshlarida an'anaviylik bilan bir qatorda zamonaviy dizayn uslublari ham qo'llanilmoqda. Grafik dizayn, kompyuter grafikasi orqali naqshlar yaratilib, lazer yordamida keramik sirtga tushirilmoqda. Bu esa xalq amaliy san'atini jahon bozoriga olib chiqishda muhim vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, yosh dizaynerlar tomonidan lagan naqshlari asosida zamonaviy liboslar, interyer detallar, suvenirilar ishlab chiqarilmoqda. Bu o'z navbatida milliy san'atni global dizayn kontekstida talqin qilish imkonini beradi.

Laganlarga naqsh kompozitsiyasini tushurish — bu faqatgina hunarmandchilik emas, balki milliy san’at, ma’naviyat va tarixning mujassam ifodasidir. Har bir naqsh – xalq ruhiyatining, dunyoqarashining, urf-odatlarining badiiy aksidir. Ustalar naqshlar orqali avloddan-avlodga o‘tuvchi badiiy tilni yaratganlar. Bugungi kunda ushbu merosni zamonaviy dizayn va texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali uni butun dunyoga tanitish imkoniyati mavjud.

Xulosa qilib aytganda laganlarga naqsh kompozitsiyasi tushurish – o‘zbek xalq amaliy san’atining muhim yo‘nalishlaridan bo‘lib, unda estetik did, milliy qadriyat va badiiy tafakkur mujassamdir. Mazkur jarayon nafaqat hunarmandlik mahoratini, balki xalq ruhiyati va tarixiy merosini ifodalaydi. An’anaviy naqsh turlari – floral, geometrik, islimiy va markaziy-radial kompozitsiyalar ramziy mazmuni bilan ajralib turadi. Zamonaviy dizayn va texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda bu san’at turi xalq merosini saqlash, uni yosh avlodga yetkazish va jahon miqyosida targ‘ib etishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Ahmedov, A. A.** *O‘zbek xalq amaliy san’ati*. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2005. – **212 bet.**
2. **Norqobilov, I.** *Sharq san’ati: Tarix va zamonaviylik*. – Samarqand: SamDU, 2017. – **198 bet.**
3. **Sayidov, A. S.** *Milliy naqshlar: Turlari va ramziyligi*. – Toshkent: San’at, 2012. – **124 bet.**
4. **Ibragimova, N. R.** *Dekorativ-amaliy san’atda naqsh kompozitsiyasi*. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2018. – **88 bet.**
5. **Rashidova, D.** *Keramika san’ati va naqsh texnikalari*. – Farg‘ona: FDU nashriyoti, 2019. – **94 bet.**
6. **Musaeva, G.** *Islimiy naqshlar va ularning ramziy ifodasi*. – Toshkent: “Madaniyat” nashriyoti, 2014. – **101 bet.**